
Ο ΤΥΠΟΣ ΩΣ ΠΗΓΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ: Η ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΙΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Να μου επιτραπεί ν' αρχίσω με μια εκμυστήρευση: Υπάρχει μια ξεχωριστή βιωματική σχέση του συγγραφέα με τη συγκεκριμένη θεματική. Γνώρισε τον κόσμο και αυτήν τη γενέθλια πόλη με την καταλυτική ιστορικότητα, μέσα και από το καθημερινό διάβασμα των εφημερίδων της και ιδίως της εφημερίδας που έμπαινε τότε το σπίτι του, τη *Μακεδονία* των χρόνων του '50 που οι γονείς του διάβαζαν εμβριθώς. Θυμάται αμυδρά κάποιους τίτλους της, τα χρώματά της, τους χάρτες της, τις γελοιογραφίες της και τα ιστορικά εικονογραφημένα αναγνώσματά της που προαναγγέλουν τα σύγχρονα *κόμικς*. Η *μύηση* λοιπόν σ' αυτόν το *ναό* της τυπογραφίας που έχει και *ιερό* και *άμβωνα* και *εικονίσματα*, αλλά και αρκετά από τα στοιχεία ενός *οίκου εμπορίου*, είχε συντελεστεί από πολύ νωρίς. Το *ταξίδι* όμως στον κόσμο της εφημεριδογραφικής γοητείας θα έχει και συνέχεια: Ο ρόλος του ευαισθητοποιημένου αναγνώστη των εφημερίδων, του *εφημεριδοφάγου*..., ήταν βέβαια – και παραμένει μέχρι σήμερα – *συναρπαστικός*. Αλλά ήταν η μια πλευρά του *φεγγαριού*. Έτσι στα φοιτητικά του χρόνια ο σ. θα βρεθεί να δουλεύει ως εποχιακός δημοιογράφος στις εφημερίδες της πόλης μας (: *Μακεδονία, Θεσσαλονίκη, Ελληνικός Βορράς, Εσπερινή Ώρα, Δράσις, Αθλητικά Νέα*), γνωρίζοντας έτσι και από πιο κοντά κάποιες όψεις από πρόσωπα και πράγματα του Θεσσαλονικιώτικου τύπου στα χρόνια του '60...

Από τότε και μέχρι σήμερα ο εισηγητής προσπαθεί ως ερευνητής να αξιοποιήσει τα βιώματα αυτά, για να προσεγγίσει πολύπλευρα τις παλιές εφημερίδες της πόλης που το ιστορικό υλικό τους ανήκει στο γνωστικό αντικείμενο του επιστημονικού κλάδου που υπηρετεί: Δηλαδή στην πολιτική και συνταγματική ιστορία της χώρας μας.

Και έτσι είχε την τύχη να δουλέψει σ' ένα πεδίο δημιουργικής επιστημονικής έκφρασης, αλλά και σ' ένα χώρο με τον οποίο έχει ένα ιδιαίτερο συναισθηματικό δέσιμο. Γιατί το θέμα δεν είναι να διεκπεραιώσεις απλώς με αυστηρές επιστημονικές προδιαγραφές το ερευνητικό σου έργο. Το επιπλέον αιτούμενο είναι πώς θα μπορέσεις να μεταδώσεις, να μετακενώσεις όλη αυτή τη σαγηνευτική εμπειρία σ' όλους όσους θέλουν και μπορούν να γίνουν κοινωνοί σ' αυτήν τη μέθεξη που απαιτεί η επιστημονική όσο και ανθρώπινη διαδικασία της έρευνας και της επεξεργασίας των εφημερίδων του παρελθόντος.

Α'

Ο ΤΥΠΟΣ ΩΣ ΠΗΓΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

(Εισαγωγικές επισημάνσεις και αποσαφηνίσεις)

Θα χρειαστούν κατ' αρχήν ορισμένες βασικές αποσαφηνίσεις: Περιορίζω την ανάλυσή μου μόνο στις εφημερίδες. Η έννοια του τύπου είναι πολύ ευρύτερη, καθώς περιλαμβάνει και τα περιοδικά, τα φυλλάδια, τις προκηρύξεις, τις αφίσες και όλα τα συναφή μέσα εφήμερου έντυπου λόγου, που θάταν χρήσιμο να μας απασχολήσουν μια άλλη φορά.

Μας ενδιαφέρουν λοιπόν εδώ οι εφημερίδες: πρώτα ως πηγή της ιστορίας, δηλαδή ως ένα σύνολο γραπτά (απο)τυπωμένων και με ειδική ιεράρχηση διαρθρωμένων πληροφοριών και τεκμηρίων, κι έπειτα ως ειδικότερο αντικείμενο ιστορικής θεώρησης. Πρόκειται δηλαδή για την ιστορική έρευνα και

μελέτη των εφημερίδων ως ιδιότυπων και πολύπτυχων πολιτικοθεσμικών φαινομένων με ιδιαίτερη κοινωνική σημασία (π.χ. η ιστορία των ελληνικών εφημερίδων στην περίοδο του αγώνα της εθνικής ανεξαρτησίας· η ιστορική εξέλιξη των εφημερίδων της Θεσσαλονίκης στον 20ο αιώνα κ.τ.π.).

Οι εφημερίδες στο πλαίσιο της σπουδής της νεότερης ιστορίας μας, αποτελούν όχι μόνο μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα αλλά και μία αναντικατάστατη πηγή: Όπως επισημαίνει η Αικ. Κουμαριανού¹ οι εφημερίδες μάς δίνουν την δυνατότητα, όχι μόνο να γνωρίσουμε μία κλίμακα από πραγματικότητες της καθημερινής ζωής, αλλά επιπλέον, μέσα από τις πολυσήμαντες καταγραφές τους αναπαράγονται, ανιχνεύονται οι λειτουργίες της δοσμένης ιστορικής στιγμής που αναφέρονται σε συνειδήσεις και συμπεριφορές, σε νοοτροπίες και ιδεολογίες ή ιδεολογήματα...

Αντικατοπτρίζουν λοιπόν οι εφημερίδες —έστω με παραμορφώσεις, μεγάλες ή μικρές, αναπόφευκτες ή μεθοδευμένες— το πολύμορφο και πολύπλοκο ιστορικό γίγνεσθαι. Παρέχουν, κάτω από ορισμένους όρους, το ψυχογράφημα μιας εποχής: τον συγκεκριμένο τρόπο έκφρασης και διάθλασης των ιδεών στον ελληνικό χώρο. Έτσι, η έρευνά τους μπορεί να αποδειχθεί πολλαπλά χρήσιμη αφού δεν είναι μόνο το πληθωρικό ιστορικό υλικό που θα αντλήσουμε με το κατάλληλο φυλλομέτρημά τους. Η ιχνηλάτησή τους μπορεί ταυτόχρονα να συμβάλει σε μια επιστημονική διαπαιδαγώγηση των ερευνητών —και όχι μόνο των νέων— και στην καλλιέργεια μιας πιο ευαίσθητης κριτικής ματιάς και ενός πιο ανεπτυγμένου ιστορικού αισθητηρίου. (Και να μην ξεχνάμε και την εξοικείωση που μπορεί να προσφέρει σε θέματα γλώσσας και

---

1. Αικ. Κουμαριανού, Εισαγωγικά στη μελέτη της: *Μέλισσα, η εφημερίς Ελληνική*, ΕΑΙΑ, 1984, σ. λ'.

ορολογίας μιας συγκεκριμένης εποχής, η ειδική ανάγνωση των παλιών εφημερίδων...).

Ωστόσο το άφθονο ιστορικό υλικό των παλιών αυτών εφημερίδων, όλος αυτός ο συσσωρευμένος «θησαυρός» έντυπων πληροφοριών και ντοκουμέντων, δεν έχει μέχρι σήμερα αξιοποιηθεί επιστημονικά σε ευρεία κλίμακα και σε συστηματική βάση.

Είτε γιατί δεν έχει υποχωρήσει ακόμη αρκετά η διάχυτη, ιδίως παλαιότερα, υποτίμηση ή και περιφρόνηση του τύπου ως κοινωνικής και πνευματικής λειτουργίας και συνεπώς ως αντικείμενου σοβαρής ή σοβαροφανούς επιστημονικής ενασχόλησης.

Είτε γιατί οι εφημερίδες που περιέχουν την ιστορία άργησαν να ανακαλυφθούν ή δεν ανακαλύφθηκαν ακόμη από ορισμένους ερευνητές. Στην Ευρώπη πάντως ο τύπος ως πηγή της ιστορίας έχει αναγνωριστεί και αξιοποιηθεί από τις αρχές του αιώνα. Συγκεκριμένα στη Γερμανία το 1908 ο καθηγητής Σπανθα υποστηρίζει για πρώτη φορά ότι η εφημερίδα θα πρέπει να αναγνωριστεί ως μία από τις πιο σπουδαίες αλλά και πιο δύσχρηστες πηγές της σύγχρονης ιστορίας².

Πολύτιμη λοιπόν αλλά *δύσχρηστη* πηγή της ιστορίας, η εφημερίδα. Που σημαίνει ότι: και αν ακόμη ξεπεραστούν τα προβλήματα που είναι συναφή με τις δυσκολίες προσπέλασης στα αρχεία και στα σώματα των εφημερίδων του παρελθόντος³. Και όταν ακόμη βρούμε την πυξίδα για να οριοθετήσουμε χρονικά ή θεματικά αυτό που θέλουμε να αντλήσουμε από τα δημοσιεύματα του τύπου, βρισκόμαστε μπροστά σ'ένα νέο *τείχος*. Πρέπει να ανταποκριθούμε στις απαιτήσεις που θέτει η αξιόπιστη, η ειδι-

2. Γ. Ζιούτου, *Εισαγωγή στην επιστήμη του τύπου*, 1954, σ. 41.

3. Βλ. σχετικά εισήγηση του καθηγητή Ι. Χασιώτη και του δημοσιογράφου Μ. Κανδυλάκη αναφορικά με το σχέδιο της ΕΣΗΕΜΘ για την μικροφωτογράφιση των εφημερίδων της Θεσσαλονίκης (Μάρτιος 1991, δακτυλογρ. κείμεν.).

κευμένη και η αποδοτική επιστημονική επεξεργασία των εφημερίδων.

Και εδώ είναι ο χώρος όπου πρέπει να τεθούν ορισμένοι κανόνες και ορισμένα κριτήρια με γενικότερη αποδοχή.

Θα αναφέρω ενδεικτικά μερικούς απ'αυτούς τους κανόνες – οδηγίες με την παρατήρηση ότι πάντως δεν είναι αποκρυσταλλωμένοι καθώς δεν έχουμε τουλάχιστον στην ελληνική βιβλιογραφία έστω και ένα συνοπτικό κείμενο εισαγωγής στη γενική συστηματική και παιδαγωγική της ιστορικής έρευνας των εφημερίδων που να μπορεί έτσι να χρησιμοποιηθεί ως μεθοδολογικό εργαλείο⁴.

Πρώτη οδηγία προς τους «ναυτιλομένους», δηλαδή τους ερευνητές που θα ανοιχτούν στο πέλαγος των πληροφοριών και των συμβόλων που περιέχονται στις παλιές εφημερίδες: Έλεγχος και επίγνωση,

α) Για το είδος της εφημερίδας (καθημερινή, εβδομαδιαία, σατυρική, επίσημο όργανο κόμματος, μακρόβια ή βραχύβια κλπ.),

β) Για την «πολιτική ταυτότητα», τη φυσιογνωμία της εφημερίδας. Εδώ χρειάζεται μεγάλη προσοχή, γιατί οι τίτλοι και οι ετικέτες ξεγελούν και άλλωστε ξαφνικά ή σταδιακά (ανεπαίσθητως...) διαφοροποιείται ή αλλάζει άρδην η πολιτική γραμμή, η ευρύτερη πολιτική στάση της συγκεκριμένης εφημερίδας, η ιδεολογία του (αρχι)συντάκτη της, οι τρέχουσες πολιτικές επιδιώξεις ή οι επαγγελματικές ανάγκες του εκδότη της κλπ.,

γ) Για την κυκλοφορία (τα τραβήγματα, τον αριθμό συνδρομητών ή των αγοραστών και τον ευρύτερο αριθμό αναγνωστών...) και την απήχηση της εφημερίδας: δύο μεγέθη που η

4. Χρήσιμες επισημάνσεις περιέχονται πάντως στο βιβλίο του Γ. Κουκουλέ, *Για μια ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος. Εισαγωγή στην παιδαγωγική της ιστορικής έρευνας*, χ. χρ. σ. 46-47. Βλ. και Γ. Αναστασιάδη, *Ιστορία των πολιτικών και συνταγματικών θεσμών*, 1989, σ. 68-72.

ταύτισή τους δεν είναι καθόλου αυτονόητη. Βέβαια οι εφημερίδες με μεγάλη κυκλοφορία μας ενδιαφέρουν περισσότερο γιατί υποτίθεται ότι εκφράζουν και επηρεάζουν περισσότερες πλευρές και τάσεις του κοινωνικοπολιτικού χάρτη. Μια εφημερίδα όμως χωρίς μεγάλο αριθμό αναγνωστών μπορεί εντούτοις να έχει σε κάποια περίοδο μια ειδική ακτινοβολία, να δίνει τον τόνο, να έχει μια ιδιότυπη πολιτική εμβέλεια κ.ο.κ.

Δεύτερη οδηγία: Έλεγχος της αξιοπιστίας των πληροφοριών με την μέθοδο της συνδυαστικής επαλήθευσης που περιλαμβάνει όχι μόνο συγκρίσεις με το πραγματολογικό υλικό και αναγωγή σ'όλες τις άλλες πηγές, αλλά και εξακρίβωση της ίδιας της υπόστασης της πληροφορίας, καθώς δεν είναι όλα τα δημοσιευόμενα στοιχεία αμετακλήτως διαμορφωμένα: Υπάρχουν άμεσες ή βραδυφλεγείς ανασκευές, επανορθώσεις, διαφεύσεις, συμπληρώσεις, *δαίμονες του τυπογραφείου* (υπαρκτοί ή μη) που σαφώς μπορεί να διαφοροποιούν ή και να ανατρέπουν σε μεταγενέστερα φύλλα το υλικό που συλλέξαμε από συγκεκριμένα δημοσιεύματα εφημερίδων.

Και μια τρίτη οδηγία: έλεγχος και στάθμιση (α) της συγκεκριμένης μορφής της πληροφορίας: Προέρχεται από κύριο άρθρο ή από επίσημη ανακοίνωση, από *καλά πληροφορημένους κύκλους* που ποτέ δεν κατονομάζονται, από συνέντευξη ή ρεπορτάζ κλπ., (β) της συγκεκριμένης κατανομής και προβολής των δημοσιευμάτων που μας ενδιαφέρουν ιστορικά: η συγκεκριμένη σελιδοποίηση, οι τίτλοι, οι λεζάντες κλπ., δεν είναι πράξεις (ή παραλείψεις) τεχνικής υφής και άρα *ουδέτερες*. Υποδηλώνουν ορισμένες επιλογές, ιεραρχήσεις και σκοπιμότητες καθώς υπερτονίζουν ή υποβαθμίζουν ή εξωραϊζουν τις ειδήσεις. Μερικές φορές μάλιστα το μήνυμα δεν είναι το περιεχόμενο της εφημερίδας αλλά το είδος των στοιχείων, η στρατηγική των τίτλων, η μορφή της σελιδοποίησής της κλπ. Αλλά δεν είναι μόνο αναντικατάστατη, δυσπρόσιτη και εξαιρετικά ευαίσθητη ιστορική πηγή η εφημερίδα. Είναι και αρκετά παρεξηγημένη στον βαθμό που θεωρή-

θηκε π.χ. ότι ο έντυπος λόγος της δεν είναι *έγκυρος*, είναι *διαβλητός* κ.τ.π. αφού το γνωρίζουμε άλλωστε όλοι και το διακρίνουμε ακόμη και δια *γυμνού οφθαλμού* πόσο οι εφημερίδες πρόσκεινται ή υπόκεινται ή υπέρκεινται ή είναι εξαρτημένες από ορατά αλλά και από αφανή κέντρα αποφάσεων, κομματικούς σχηματισμούς και οικονομικές δυνάμεις. Πόσο διακρίνονται ακόμη και οι πιο έγκυρες (ή εγκυροφανείς) για τη μεροληψία τους, την εμπάθειά τους, τα ολισθήματα *κιτρινισμού* και μικροπολιτικής, τις μεγάλες και εύγλωττες *σιωπές* τους για πολλά φλέγοντα κοινωνικά ζητήματα, τον *κάπως εκχυδαϊσμένο* λόγο τους κ.α.π.

Σ' αυτό το σημείο νομίζω ότι έχουν *εμφιλοχωρήσει* ορισμένες *παρεξηγήσεις*: Πρώτα-πρώτα αρκετές από τις καθιερωμένες πηγές που θεωρήθηκαν από την παραδοσιακή ιστοριογραφία ως πιο επίσημες και πιο αξιόπιστες, αποδείχθηκαν πολλές φορές *μονομερείς*, *επιφανειακές* και *αποσπασματικές*. Οι εφημερίδες ως ιστορικές πηγές δεν λειτουργούν *βέβαια* ως *φωτοαντιγραφικά μηχανήματα* της μη υποκειμένης άλλωστε σε κανενός είδους *αναπαραγωγή*, ιστορικής πραγματικότητας.

Οι εφημερίδες όμως *ζωγραφίζουν* και *φωτογραφίζουν* και *διασώζουν* έτσι με τον δικό τους μοναδικό τρόπο την εικόνα μιας συγκεκριμένης κοινωνίας εν τόπω και χρόνω. Μια εικόνα που μπορεί βέβαια να έχει πολύ *ρετούς*, να είναι σ' ορισμένα σημεία *φλου*, να τονίζει και να εξωραΐζει υπερβολικά το πρώτο πλάνο της και να δείχνει ελάχιστα το βάθος, να μην έχει την απαιτούμενη *προοπτική* κλπ.

Αυτή η εφημεριδογραφική εικόνα μ' όλες τις παραμορφώσεις της (ή και γι' αυτές ακριβώς τις παραμορφώσεις της...) είναι ασφαλώς μη *αυτάρκης*, αλλά ωστόσο ουσιαστική πηγή της ιστορίας με *διαχρονική* *εμβέλεια*, αφού μέσα από το συνηθισμένο και το επαναλαμβανόμενο καθιστά δυνατές ορισμένες σταθμίσεις που *ανιχνεύουν* μέσους όρους ή συμπεριφορές μεγαλύτερης διάρ-

κειας⁵. Μάλιστα δεν είναι λίγες οι φορές που αυτό που έχει να μας πει η παλιά εφημερίδα δεν μπορεί να μας το πει καμιά άλλη πηγή, τουλάχιστον με τόσο άμεσο και πειστικό τρόπο και κατά κανόνα σε ανύποπτο ιστορικά χρόνο, δηλαδή χωρίς την υστεροβουλία που συναντά κανείς στους συντάκτες των επίσημων δημόσιων ή διπλωματικών εγγράφων, των πρακτικών με τις συζητήσεις στη βουλή και όλων των συναφών ιστορικών τεκμηρίων που διαμορφώνονται όμως με την επίγνωση ή την πρόβλεψη ότι στο μέλλον θα χρησιμεύσουν ως ιστορικές πηγές για τους ερευνητές...

Είναι πιθανό η μελέτη των εφημερίδων να μη μας προμηθεύσει στοιχεία που να αλλοιώνουν το φλοιό των ιστορικών γεγονότων. Είναι βέβαιο όμως ότι η ανίχνευσή τους θα φωτίσει τον εσωτερικό πυρήνα της πολυσχιδούς λειτουργίας τους και θα αποκαλύψει τα βαθύτερα νήματα που συνδέουν τις εφημερίδες με την κοινή γνώμη σ' αυτή την πολύπλοκη και όχι επαρκώς διερευνημένη διαλεκτική των σχέσεών τους, όπου είναι πολύ δύσκολο να εξακριβώσουμε, κάθε φορά, πού αρχίζει και πού τελειώνει ο προσδιορισμός και η ανάλογη προσαρμογή, στοχαστική ή μη, του αναγνωστικού κοινού από την εφημερίδα του και της εφημερίδας από το κοινό της σ' αυτόν τον αέναο φαύλο κύκλο της χειραγώγησης και της αλληλεξάρτησης.

Πάντως οι εφημερίδες δε μπορούν να νοηθούν χωρίς το συγκεκριμένο αναγνωστικό τους κοινό. Συγκροτούν έτσι ένα ενιαίο γνωστικό αντικείμενο για την επιστημονική μελέτη. Γι'

---

5. Βλ. Ελ. Φουρναράκη, *Η εφημερίδα «Ήλιος» του Παν. Σούτσου, 1833, 1986*, πρόλ., σ. ε'. Πρβλ. και την επισήμανση του Γ. Ιωάννου (*Κοιτάσματα*, 1981, σ. 14): *Μπορεί [οι εφημερίδες] να παρουσιάζουν τα πάντα παραλλαγμένα κάτω από το φακό τους αλλά υπάρχει πάντοτε μια αλήθεια μέσα στον πυρήνα αυτής της παρουσίας. Υπάρχει ένα γεγονός, μια δήλωση, μια κίνηση που κάτι προσπαθεί να κυκλώσει. Και όταν έχεις μάθει να διαβάζεις μέσα από τις γραμμές, βλέπεις ξεκάθαρα αυτόν τον πυρήνα.*